

**JOHANNES PRETORIUS, DIE STAMVADER VAN DIE PRETORIUSSE VAN
SUID-AFRIKA, SE JARE OP MAURITIUS
1666—1669 (II)***

Francois J. Pretorius
Professor van Interne Geneeskunde, MEDUNSA

SUMMARY

An English summary of both parts of the article has appeared in *Historia* of September 1987

In die dagregister van Jan van Laer is daar dikwels na Johannes Pretorius verwys.⁴⁶ Van belang is dat die waarnemende opperhoof, Van Laer, by twee geleenthede na hom verwys het as "mijn tweede persoon Joannus Pretorius".⁴⁷ Hy het dus gedurende die tydperk opgetree as sekunde ooreenkomstig die opdrag van die Kaapse Politieke Raad.

Oor die viering van Kersfees 1667, waartoe Johannes Pretorius as sieketrooster waarskynlik ook 'n bydrae gelewer het, is soos volg deur Jan van Laer berig: "Vrydag 23 Desember 1667. Stuur die bootjie (chaloup) na Cronenburgh om die ebbehoutkappers te haal om die salige geboorte van onse Heer Jesus Christus te vier. Saterdag 24 ditto. Mooi weer met 'n suidweste wind. Teen die aand keer die bootjie van Cronenburgh met die ebbehoutkappers terug. Sondag 25 ditto en Maandag 26 ditto. Aangename weer. Vier hierdie dae die nuut gebore Koning ter ere."

'n Interessante voorbeeld van 'n daaglikse werksopdrag van Johannes Pretorius was dié van Maandag 13 Februarie 1668. Dit is in die dagregister soos volg opgeteken: Maandag 13 ditto. 'n Suide luggie met aangename weer. Signeur Pretorius reis met die bootjie na die rusplek op Cronenburgh waar hy teen die aand aankom. Daar word gevind dat die huis van die ebbehoutkappers op die 9de van die maand deur die wind van sy fundamente afgewaai is. Op dieselfde plek was die aarde dieper as 'n manslengte weggespoel sodat geen oorblyfsels van die huis te vinde was nie. Gevolglik was al die manskappe genoodsaak om na die hoërliggende omgewing te vlug. Omdat die water hulle skielik oorval het, het hulle die rys, kiste en slaapgoed agtergelaat. Toe die weer die volgende dag bedaar, het die werkers ("volck"), nadat hulle van hul goedere opgesoek het, op bevel van korporaal Haegens om hulle te help, vier tot vyf huggies met 'n kombuis operig.

---

*Twee drukfoute in die vorige aflewering moet reggestel word. In reël 14 van die Engelse opsomming moet "forget" lees "forged", en op p. 94 moet na "Wreede en Van Laer" in die 2de reël "(Granaet)" ingevoeg word.

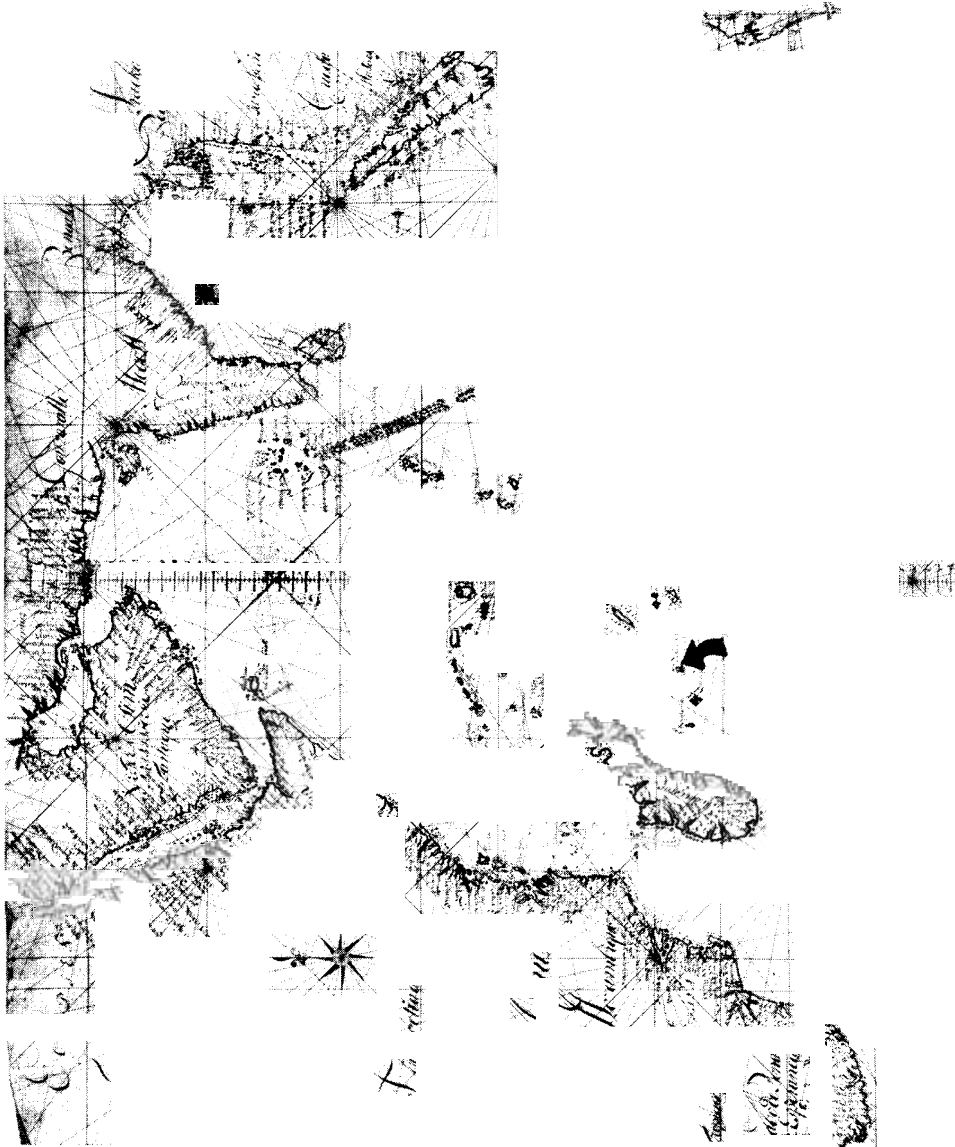
46. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4003, pp. 731, 734, 735, 736, 740, 741, 744, 748, 749, 752, 754, 761. Journaal of Dagregister gehouden by de Adsisstendt Jan van Laer, provisioneel opperhoof van 't Comptoir Mauritius beginnende den 23 Oktober 1667 en eindigend den 13 September 1668. My vertaling.
47. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4003, pp. 735—v, 736. Journaal of Dagregister gehouden by de Adsisstendt Jan van Laer, provisioneel opperhoof van 't Comptoir Mauritius beginnende den 23 Oktober 1667 en eindigend den 13 September 1668.

'n Mooi beskrywing deur Van Laer van die bedrywighede op die eiland gedurende 'n gewone werksdag is soos volg in Februarie 1668 opgeteken: "Dinsdagh 21 en ditto Heete sonnenschijn; liet enige timmerhoudt tot de coestal cappen en uijt 'et bos slepen; de metzelaer was besigh aen de smitswinckel, en de smit aen 't spijker maeken, alsmede den sloopstimmerman besigh om 't vaertuigh te repareren; 's achtermiddags ging neffens Monsieur Pretorius om een coebeest te schieten naer de vierde bhaeij, 't welck wij nae wens bequamen".

'n Interessante insident wat redelik breedvoerig in hierdie dagregister beskryf word, is die persoonlike botsing op Vrydag 4 Mei 1668. Dit het plaasgevind tussen Johannes Pretorius en een van die houtkappers, "eenen Jan Westphaelen van Straelzondt (die daer bladen sleepte en om sijn stoute woorden van Monsigneur Pretorius een wel verdiende rottingslagh hadde ontfangen) sigh met grote stoutigheijt met ontsien hadde tegens hem te opposeren, hem om de middelin vliegende dreijende hem met een clipsteen de kop in te slaen en in't voetsandt ter neder te storten, zwerende dat hij het hem soude betaelen, em 't zelve wreucken". Jan Westphaelen het met sy aanklag teen Johannes Pretorius voortgegaan en beweert dat "signeur Domine Pretorius heeft mij onlanx tot mijn onschult (so hij meijnde) geslagen; ghij zult mij daerover recht doen, off zal mijn eijgen rechter wesen". Die gevolg hiervan was dat Jan Westphaelen na 'n nabygeleë eiland verban is. Hy moes daar bly totdat 'n skip hom terug Kaap toe kon neem om daar gestraf te word.

Die verhaal word voortgesit deur by te voeg hoe Carsten Jansz van Onsensiel by die voortvluggende Jan Westphaelen aangesluit het. In die skemeraand van Dinsdag 5 Junie 1668 is die twee weglopers in 'n opsetlike lokval gelok. "Daarop slaan ons toe met die doel om hulle gevange te neem. Die een skelm, Carstens Jansz van Onsensiel, word met pistole gewond en gevange geneem terwyl die regte een wat die oorsaak van die moeilikheid ("werck") is, ontsnap het. Die pasiënt word na die hut ("logie") gebring en deur die chirurgyn verbind". Die volgende dag is aan die baasebbehoutkapper en vier manskappe opdrag gegee om "naer 't Cronenburghse bosch om aldaer Jan Westphaelen die (volgens 't seggen van sijn macker) aldaer sigh ophoudt, op te soecken". Op Sondag 10 Junie 1668 het die manskappe teruggekeer sonder Jan Westphaelen, maar het die vermoede uitgespreek "dat hij naer de noordwester haven vertrocken is". Hier in die omgewing van die gebergtes van die noordwestebaai sou Jan van Westphaelen vermoedelik op 'n Engelse skip wag om van die eiland te ontsnap. Intussen het die chirurgyn Van Laer in kennis gestel dat die verwonde baie swak geword het en hy twyfel of hy van sy skietwonde sou herstel. Onmiddellik hierna het Monsieur Pretorius en die baashoutkapper na die verwonde gegaan om by hom aan te dring om die waarheid te vertel waarom hulle na die hut teruggekeer het (op 31 Mei) en wat hulle daardeur in die mou gevoer het. Hierna het die pasiënt met alle vrymoedigheid begin praat en vertel dat hulle gehoop het om nog meer manskappe in hulle plan te betrek. Volgens Van Onsensiel was die uiteindelijke plan om, sodra 'n Engelse skip in die noordwestehawe aangekom het, die Engelse skipper behulpsaam te wees om die hele jaar se ebbhout in te skeep om sodoende die V.O.C. se garnisoen te ruïneer. Die reaksie van die aanhoorders was "welche woorden en boos voornemen ons alle seer dede versckricken doch zal (so 't moegelijck is) hem (Jan Westphaelen) sulx beletten en de pas naer d' noordwesterhaven affsnijden".

Op Maandag 11 Junie 1668 is berig dat die gewonde gevangene, Carsten Jansz van Onsensiel, gesterf het en teen die aand begrawe is. Ook word op Saterdag 16 Junie 1668 berig dat korporaal Hendrick Haegens se soektog na Jan Westphaelen waaroor op Sondag 3 Junie besluit is, niks opgelewer het nie. Hy en sy vier manskappe het gerapporteer dat in die Engelse Baai en noordwestelike hawe asook in die nabygeleë berge geen teken van Jan

VELH, NR. 150, AFDELING KAARTEN EN TEKENINGEN ALGEMENE RIJKSARGIEF DEN HAAG

Hierdie kaart nr. 150 wat die Cabo Bona Esperanca (Kaap de Goede Hoop), die ligging van die Mascarenha (Reunion), Mauritius (Cierne) (met 'n pyl aangedui) en Rodriques eilande en Batavia in die verre Ooste aantoon is aan die agterkant "Oost Indijen 75" (?1675) gemerk. Dit is egter opvallend soortgelyk aan nr. 147 wat "1674 bij (deur) Joan Jansz. Bleau" agterop gemerk is. Dit kan volgens die ooreenkoms heel moontlik net 'n meer duidelike en 'n kleur-afgetekende kaart van 147 wees (my afleiding).

Westphaelen was nie, en dat hulle ook nie kon vasstel of daar gedurende die jaar enige Engelse skepe in die baai was nie. Op Maandag 16 Julie 1668 is die korporaal (Haegens) en twee manskappe toegerus om die eiland te gaan deursoek vir die voortvluggende Jan Westphaelen sodat hy dan geboei "in handen van d' Justitie aen Cabo de Boa Esperaence mogte overgelevert werden".

Op Dinsdag 24 Julie "omtrent 4 uijren in den avondt", het hierdie soekgeselskap teruggekeer sonder enige teken van Jan Westphaelen. Kort hierna het kaptein Dirck Jansz Smient op die eiland aangekom om die waarnemende opperhoofskap van Van Laer oor te neem. Hierna is nie verder in die dagregister na Jan Westphaelen verwys nie. Eers later is daar in verslae van Smient en Wreede (kort voor die vertrek van Johannes Pretorius terug na die Kaap) weer na hom verwys.

Op 18 Junie 1668, twee dae na sy aankoms aan die Kaap, het Van Qualenberg die bewind in opdrag van die Here XVII aan die nuwe, maar sieklike kommandeur Borghorst oorhandig. Dieselfde aand en waarskynlik tydens 'n byeenkoms van die Politieke Raad is "vaendrig" Dirck Jansz Smient eenparig tot nuwe Kommandeur op Mauritius verkies. Hy is aangesê om op 30 Junie met die 'Poelsnip' na Mauritius te vertrek.⁴⁸

Op 27 Junie was "almal besig" om die 'Poelsnip' te laai met die jaarlikse voorraad vir Mauritius, terwyl die skipper ook opdragte vir die reis ontvang het.⁴⁹ Gedurende die nag van 29 Junie 1668, en met die beste wense van die nuwe Kommandeur, het die 'Poelsnip' na Mauritius vertrek.⁵⁰

Die aankoms van die 'Poelsnip' op Mauritius is deur Van Laer met groot vreugde en blydskap begroet. Op Maandag 13 Augustus 1668 berig Van Laer "buijgh weer" en met die wind uit die suidooste dat 'n seil tot hulle groot blydskap gewaar word. Hierna word 'n vaartuig aan wal gehaal en word hiermee die aankomende skip tegemoet gevaar. Aan boord die skip word verneem dat dit die hoeker, die 'Poelsnip' van die Kaap die Goeie Hoop is, wat deur die Kommandeur daar, Jacob Borghorst, gestuur is om die behoeftiges te voorsien. Die persone wat gestuur was om hulle te besoek, was Dirck Jansz Smient, die skipper Cornelis Philipsz, en die boekhouer Monsieur Belt.⁵¹ Hy berig ook dat wynstokke en patats saamgebring is en in voorbereide grond geplant is. Op Donderdag 16 Augustus 1668 word al die Kompanjie se goedere wat onder Van Laer se toesig was, aan die "vaendrig" Signeur Dirck Jansz Smient oorhandig.⁵² Dit is duidelik dat Van Laer hiermee die bewind op Mauritius aan kaptein Smient oorhandig het. Jan van Laer het sy laaste inskrywing oor Mauritius in sy dagregister op Donderdag 13 September gemaak. Hy eindig sy interessante en getekende dagregister soos volg: Die gekapte koesynhout word vandag aan boord gebring en ons eet die middag die afsheidsmaal saam.⁵³ Die jaarlikse besoek en besending uit die Kaap het waarskynlik nie net vreugde en dankbaarheid oor die voorraad en proviand gebring nie, maar het ook die hoop versterk dat na verstryking van 'n

48. H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 18.7.1668, p. 244.

49. H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 27.6.1668, p. 246.

50. H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 29.6.1668, p. 246.

51. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4003, 13.8.1668, pp. 759, 759—v. Journaal of Daghregister gehouden by de Adsisstendt Jan van Laer, provisioneel opperhoofd van 't Comptoir Mauritius beginnende den 23 Oktober 1667 en eindigend den 13 September 1668. My vertaling.

52. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4003, 16.8.1668, p. 759—v. Journaal of Daghregister gehouden by de Adsisstendt Jan van Laer, provisioneel opperhoofd van 't Comptoir Mauritius beginnende den 23 Oktober 1667 en eindigend den 13 September 1668. My vertaling.

53. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4003, 13.9.1668, p. 762. Journaal of Daghregister gehouden by de Adsisstendt Jan van Laer, provisioneel opperhoofd van 't Comptoir Mauritius beginnende den 23 Oktober 1667 en eindigend den 13 September 1668. My vertaling.

bepaalde persoon se dienstyderk hy afgelos kon word van die afgesonderde, en waarskynlik by tye, vervelige lewe op die eiland. Moontlik was dit die geval met Jan van Laer wat reeds vier en 'n half jaar diens aan die V.O.C. op Mauritius gelewer het.⁵⁴

Twee dae na Jan van Laer se laaste inskrywing in sy dagregister, op 15 September 1668, het die 'Poelsnip' met Van Laer aan boord, Mauritius verlaat en veilig op 15 Oktober 1668 by die Kaap aangekom. Die Kaapse Joernaal het ook berig oor die lotgevalle van die medepligtige, Carsten Jansz (van Onsensiel) wat na sy verwonding en gevangening, sy wondbedekking met 'n "donderent gemoed" voortdurend afgetrek het, waarna hy oorlede is. Ook was Jan van Westphaelen nog op vrye voet. Jan van Laer het in die Kaap op 4 Desember 1668 'n bykomstige verslag oor sy ervaringe op Mauritius onderteken.⁵⁵

Soos gewoonlik het 'n jaar verloop voordat in 1669 besluit is oor die volgende reis na die garnisoen op Mauritius. Die naam van onderkoopman Georgius Frederickus Wreede het weer na vore gekom. Hy was van Duitse afkoms, was 'n geruime tyd reeds in die Kaap, en het ontdekkingsreise saam met Pieter van Meerhoff in die tyd van Jan van Riebeeck onderneem. Die eerste Latyns-Hollands-Hottentotswoordeboek het vroeër reeds (met min entoesiasme aan die kant van die V.O.C.) onder sy naam aan die Kaap verskyn. Hy het na twee jaar van afwesigheid op Mauritius en sy terugkeer na die Kaap in 1667, vermoedelik na Holland verhuis. Vandaar het hy verdere ontdekkingsreise ter see vir die V.O.C. onderneem voordat hy weer na die Kaap teruggekeer het.⁵⁶ Intussen het berigte die Kaap bereik dat die Franse Oos-Indiese Kompanjie Madagaskar wou verlaat om 'n vastrapplek aan die Kaap, en wel moontlik op Saldanhabaai, te probeer vind. Aangesien Wreede reeds met Saldanhabaai bekend was, is hy eers aangestel as leier van 'n groep manskappe wat in aller haas daarheen gestuur is om enige bedreiging die hoof te bied. Jeronimus Croese is per land met die manskappe vooruit gestuur. Aangesien Wreede intussen reeds as "opperhoof apparent" aangestel is, en weens die bedreiging van Saldanhabaai, moes die voorgenome reis na Mauritius uitgestel word.⁵⁷

Die 'Lepelaar' is gekies vir die heen-en-weer reis, maar is verassenderwyse in die Kaapse hawe gekeer terwyl die bemanning besig was om voorrade vir die eiland in te skeep!⁵⁸ Gevolglik is daar met aller haas besluit om die klein jag, die 'Voerman', te gebruik vir die reis na Mauritius.⁵⁹ Op 3 Augustus 1669 het die klein jag, met voorrade en met die nuwe, vorige opperhoof van Mauritius, uit die Kaap vertrek. Die Politieke Raad was terdeë daarvan bewus dat die keuse van die jag ietwat van 'n waagstuk was, maar hulle was daartoe genoodsaak weens dringende politieke omstandighede en die weer. Hulle was dus haastig om voorrade na Mauritius te stuur.⁶⁰

Georgius Frederickus Wreede het drie weke na sy tweede aankoms op Mauritius soos volg oor hierdie seereis berig: "Ons het op 3 Augustus 1669 van die Kaap geseil en met groot lyding en marteling eindelijk met groot blydschap en behouden ("Godt hebbe loff") in die suidoostehawe op die eiland Mauritius op 17 Oktober, aangekom. Daar is

54. H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 25.10.1668, pp. 253 en 254.

55. H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 15.10.1668, pp. 253 en 255.

56. P.J. Barnwell: *Visits and Despatches (Mauritius, 1598—1948)*, Port Louis 1948, p. 34; C.F.J. Muller: *500 Jaar ...*, pp. 38 en 53; H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 17.4.1669, p. 273, 25.4.1669, p. 274.

57. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I 1561—1669*, 1.5.1669, pp. 388 en 389.

58. H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 18.6.1669, p. 282, 20.6.1669, p. 283, 23.6.1669, p. 283.

59. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I 1561—1669*, 15.7.1669, p. 393.

60. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I 1561—1669*, 5.8.1669, p. 393; H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662—1670*, 15.7.1669, p. 292.

PIATE 104: "T EYLANDT, MAURITIUS"

Lys van name op die kaart

KUSLYN (SEEKANT)	—	Pieter Bots Baij
— De fenynigehoek	* —	De noordt wester Haaven
* — Smienten Rivier	—	De waterplaats
— Ebbenhouts Baij	—	Sandt Baij
— Suijder Rivier door de Fransman sijn schip bergde	—	Hier Leijt Een Ancker Swaar omtrent, 3.a.4000. pont
* — Calappes Eijlanden	—	Hier Leijt 't gheschut van den Generael Bot
* — Het gat van de Zuijdooster Haven	—	De Molucker Ree
— Cleijne Eilanden leggende voor de Zuijdooster Haven	—	De Koebeeste Baij
— Ooster gat		
* — Cronenburger gat (eiland(e))		
— Slaapers Haaven	KUSLYN (BINNELAND)	
— Haaven voor de Sloep	—	Dootkist
— Hier Lagh het gheschut, Bestaande in Tien ijsert stucken, daar den fransman de metale heeft ghehaalt	—	Heemskerke Eijlandt
— Mieuwen Eijlanden	—	Twee versche Rivierkens
— De drooght Hoeck	* —	Het Fort
— Een Zee gat	—	Eerste valaije
— Palmijt Eijlanden	—	Tweede valaije
— De Ree ofte Anckerplaats van het jacht	—	Derde valaije
— Een Zee gat	* —	Vierde valaije
— Verkens Baij	* —	de groote Rivier
— de Vuijle Hoeck	* —	Eijlanden daarvoor opgeset is
— Schilpadts Baij	—	Uithoek met baare klippen
	—	Roorrivier
	—	Ambers Eijlandt
	—	De Hout hackerijje

MAURITIUS — UIT DIE GEHEIME ATLAS VAN DIE OOS-INDIESE KOMPANJIE
(VOC) c.1670

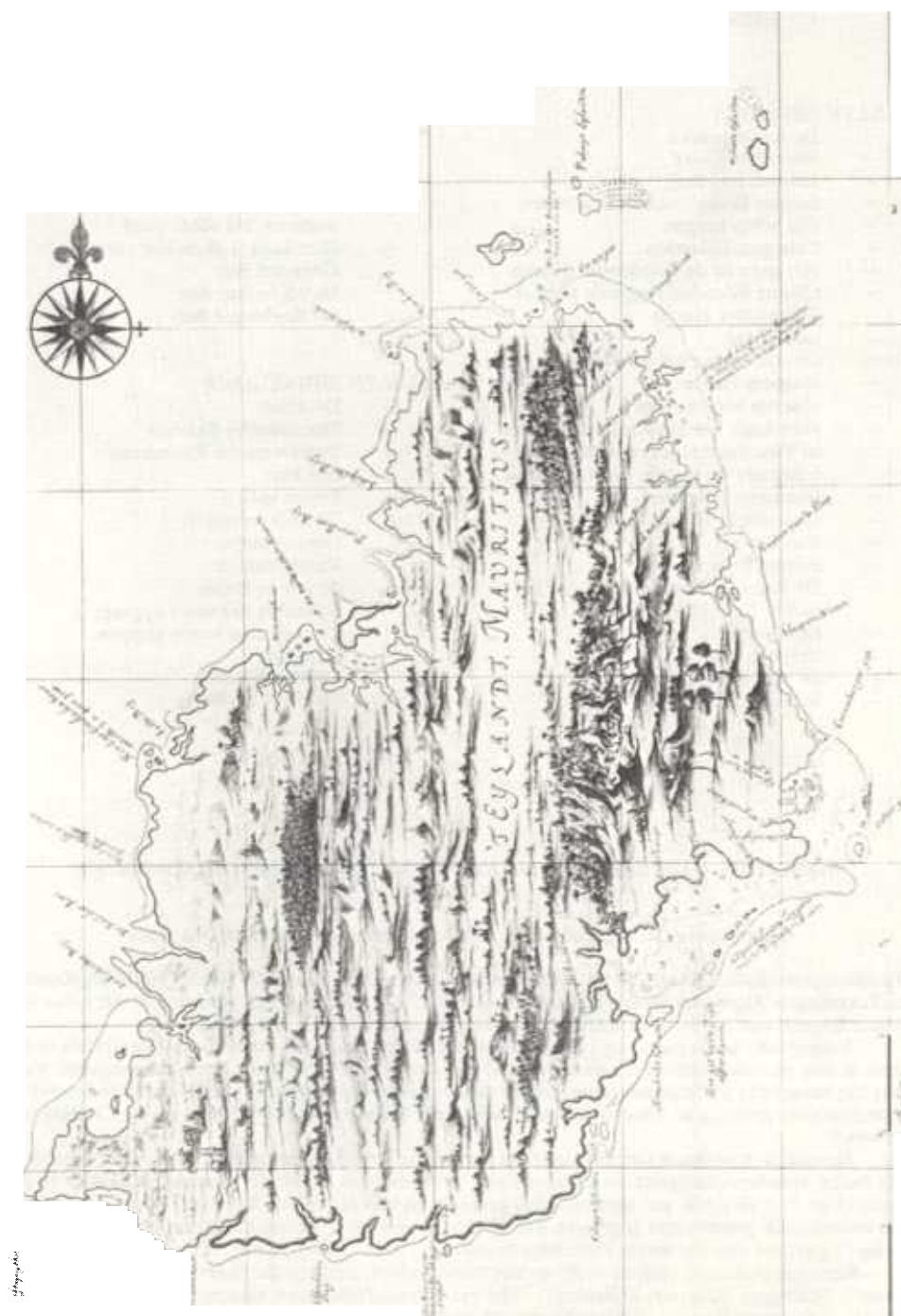
Monumenta Cartographica F.C. Wieder Algemene Rijksargief Den Haag

Hierdie reproduksie is Kaart 104 uit Monumenta Cartographica deur F.C. Wieder (Afdeling Kaarten en Tekeningen Algemene Rijksargief den Haag GF 87-55). Dit is 'n reproduksie uit die Atlas van Prince Eugene van Savoy, Vol. XXXVIII, no. 24, Weense Nationale Biblioteek.

Volgens die beskrywing op pp. 163—164 van Kaart 104 in Monumenta Cartographica is die kaart in alle waarskynlikheid om en by die tyd van Opperhoof Dirk Jansz. Smient saamgestel. Vandaar die verwysing na Smientenrivier en ook die Cronenburg wat hiervolgens gedurende Smient se opperhoofskap gevestig is. (Daar word egter reeds voor Smient se opperhoofskap na die Cronenburg verwys.)⁴⁷

Hierdie is 'n seekaart van die kuste van Mauritius terwyl die binneland aanskoulik ingevul is met berge, ebbehoutplantasies en die vangs van 'n wilde koei. Binne die 'Zuidooster Haven' is die vierhoekige Fort Hendrik wat reeds in 1630 gebou is en wat in 1642 en 1665 herbou is. Die kaart is ook waarskynlik geteken met gegewens wat deur 'n uitgebreide toer van die eiland deur Gooyer, die eerste Opperhoof van die eerste Hollandse besetting (1638—1656), verkry is.

Sommige plekname waarna in die artikel verwys word, word op die Kaart aangedui: "Smienten Rivier", "Calappes (Klappus) Eijlanden", "Het gat van de Zuijdooster Haven, "Het Fort", "Vierde valaije", "de groote Rivier", "Cronenburger gat en Eijlanden daar voor opgeset is", "de noordt wester Haaven".

opperhoof Dirck Jansz Smient, sy familie en die onderdane in 'n goeie toestand aangetref. Hierna is die klein jag se goedere afgelaai en volgens die behoeftes en opdragte uitgedeel".⁶¹

Dit blyk dat na ongeveer drie jaar en drie maande se verblyf Johannes Pretorius van plan was om Mauritius te verlaat. Hy het die begeerte onomwonde en om verskeie redes aan die bestuur waarvan hy lid was, bekend gemaak. Tydens 'n vergadering op 1 November 1669 is verskeie ambagsmanne en soldate weens die verstryking van hul dienstyd, maar ook op eie versoek, van hulle diens op Mauritius onthef. Johannes Pretorius het tydens hierdie vergadering gesê dat, na verskeie reise (bedoelende waarskynlik na die Kaap en Mauritius) hy daarop aangedring om ontslag te kry. Die notule meld dat hy nie bereid was om langer daar te bly nie, selfs nie vir 'n verhoging van salaris na 15 gulde per maand nie, ook nie vir bevordering in status na "assistend" nie. Hy wou nie "naer eenig verbant luijsteren", ten spyte van die vergadering se vertroue in sy bekwaamheid en omrede hy wel "seer gemist can werden". Vermoedelik sou sy afwesigheid en die leemte wat dit sou laat, iets te doen hê met die versoek van die heraangestelde nuwe opperhoof, Wreede, in sy brief aan die Kaapse Goewerneur om "dien volgens U Edelen gelieven ons toekomende met een goeden schrijver en boeckhouer te voorsien".⁶²

Die verhaal van Jan Westphaelen en Johannes Pretorius eindig in dieselfde vergadering met die volgende resoluë aan die Kaapse Goewerneur: "So is ook met goeie oorleg oor die sake van die voortvluggende Jan Westphaelen gesprek gevoer, maar die saak nie van sodanige belang gevind soos wat deur Van Laer en Pretorius gemeld is nie. Toe hy vernem het dat 'n nuwe opperhoof (Smient) aangekom het, het hy uit sy eie by die hut ("logie") opgedaag om hom oor sy ongeluk en onskuld te bekla. Weens bogenoemde rede en deur 'n belofte te maak om voortaan die Kompanjie getrou te dien, sal dit dien om andere wat so iets wou aandurf, af te skrik. Daar word besluit om hom voorwaardelik en op verdere opdragte van die Kommandeur vry te stel. Hy sal soos ander getroue dienare van die Kompanjie sy besoldiging ontvang nadat hy teruggekeer het".⁶³

Op Maandag, 9 Desember 1669, het die 'Voerman' na 'n reis van 'n volle maand in Kaapstad aangekom. (Wreede se verslag is op 8 November 1669 geteken). Aan boord was die voormalige opperhoof, Dirck Jansz Smient en sy familie, asook Johannes Pretorius en ander amptenare. Die aankoms van die 'Voerman' is soos volg in die Resolusies van die Politieke Raad aangeteken: "Soo als gisteren tot ons aller blijtschap 't galjootje de 'Voerman', met et verlost opperhoof den vaendrigh Dirck Jansen Smient, en d' ordinarie Mauritiusse retouren van daar (Gode sij loff) seer geluckigh alhier pasesseerde".⁶⁴ Volgens kaptein Smient se verslag by sy aankoms in die Kaap, het dit gedurende die vorige jaar heelwat voorspoediger op die eiland verloop. Daar was weer 'n oormaat ebbehout en drie uitstekende paaie is gebou om die hout van die plantasies met waens na die hawe te vervoer. Die tyd wat verspil is om die stompe te dra, is dus beter benut met die kap van meer

-
61. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4004, p. 519. Copie missive door 't Opperhoof en den Raet des Comptoirs Mauritius aen den Commandeur en Raet aen Cabo de boa Esperance gestelt, dato 8^{en} November 1669 voor Amsterdam. My vertaling.
62. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4004, No 6, p. 516. Deliberaten en de Resolution in 't Comptoir Mauritius adj primo November 1669; Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4004, pp. 523 en 523—v. Copia missive door 't Opperhoof en den Raet des Comptoirs Mauritius aen den Commandeur en Raet aen Cabo de boa Esperance gestelt, dato 8^{en} November 1669 voor Amsterdam. My vertaling.
63. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4004, No 6, pp. 517 en 517—v. Deliberaten en de Resolution in 't Comptoir Mauritius adj primo November 1669. My vertaling.
64. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I 1561—1669*, 10.12.1669, p. 396.

ebbehout. Die klein jag, die 'Voerman', kon ongelukkig nie al die beskikbare ebbehout na die Kaap inskeep nie.⁶⁵ Hierdie inligting word breedvoerig in die brief van 8 November 1669 van kommandeur Wreede bevestig, wat hy aan die Kaapse Goewerneur en die Here XVII in Amsterdam gerig het oor die toestand op die eiland soos hy dit in 1669 met sy aankoms gevind het.⁶⁶

Johannes Pretorius het sy verblyf en waarnemings op Mauritius afgerond deur 'n volledige en breedvoerige verslag te skryf. Dit handel oor die natuurlewe om en op die eiland en oor die stand van die Kompanjie se belange met die ebbehoutvoorraad en die tuinaanleg met die oog op die eiland se selfonderhouding. Hy eindig sy verslag met selfversekerdheid en stel die vraag of die eiland selfstandig kon bestaan of nie. "Dusdanigh, mijns bedunkens, daer ende naekt (nadat ek) de gelegentheijt ende constitutie van 't Eijland Mauritius, (volgens U Edts begeeren) voor oogen gesteldt zijnde, rijst nu de vraege off 'er uyt zijn selven bestaan can off niet?" Hy beantwoord die vraag dan self: "Voormy, ordeele [oordeele], dat, schoon daer bij gelegentheijt een jaar een schip achterbleve, men victualie 's (van voedsel voorsien) wegen voor 't Eijland Mauritius in geenen deele behoefde bekommet te zijn, also d' rijst wel soude connen gemist werden, maer evenwel niet voor altijt. in 't jacht de Voerman desen 15 december anno 1669." Nadat hy die geleentheid en omstandighede van die eiland Mauritius in oënskou geneem het, en ofskoon daar jaarliks voorraad na Mauritius van die Kaap gestuur word, is daar geen rede tot kommer oor die selfvoorsienendheid van die eiland nie, hoewel rys-aanvoer slegs tydelik maar nie vir altyd gemis kon word. Hierdie verslag het Johannes Pretorius op 15 Desember 1669 op die jag, die 'Voerman', in die Kaapse hawe onderteken. Hiermee het sy verblyf en taak op Mauritius op 'n end gekom.⁶⁷

Behalwe die bekende en reeds deels gepubliseerde verslae oor die vroeë tydperk van die tweede Nederlandse besetting van Mauritius (1664–1710) deur die boekhouer, Jacob Granaet (1666), en Jan van Laer (1668), is hierdie verslag van Johannes Pretorius 'n voorheen onbekende toevoeging tot ons kennis van die eiland. Sy status op Mauritius het moontlik by tye onsekerheid by hom laat ontstaan. Dit het verander namate nuwe opperhoofde in die tyd tussen 1666 en 1669 daar opgedaag het. Dit het gewissel van sieketrooster tot sekunde. Net voor sy vertrek van Mauritius is hy 'n assistentskap aangebied, indien hy sou wou aanbly. Op 'n keer is hy selfs voorgestel as moontlike opperhoof van die eiland.

Na sy driejarige verblyf op Mauritius en by sy terugkeer het die Politieke Raad aan die begin van 1670 oor Johannes Pretorius besluit dat hy, wat omtrent vier jaar as tweede persoon (sekunde) en voorlopige assistent op die eiland Mauritius was, daar goeie diens gelewer het. Hy is toe, soos voorheen, ernstig versoek om in die hoedanigheid van assistent met 'n beloning van 20 gulde per maand heraan gestel te word, mits hy sal onderneem om 'n tydperk van nog drie jaar vir die Kompanjie diens te lewer.⁶⁸

Hierdie inligting oor sy bevordering aan die Kaap spreek boekdele. Dit is 'n verdere aanduiding van die aansien wat Pretorius na sy terugkeer van Mauritius as amptenaar in

65. H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives ...*, *Journal 1662–1670*, 9.12.1669, pp. 307 en 308.

66. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4004, pp. 519 a 526–v. Copia missive door 't Opperhoofd en den Raet des Comptoirs Mauritius aen den Commandeur en Raet aen Cabo de boa Esperance gestelt dato 8^{en} November 1669 voor Amsterdam. Copia de Boa Esperance.

67. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4005, No 8. Rapport van Joannes Pretorius. Geteken 15 Desember 1669 in 't jacht de Voerman, Cabo de Boa Esperance.

68. A.J. Böeseke (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I 1670–1680*, 6.3.1670, pp. 31 en 32.

die Kaap, nou lid van die "secretarij", geniet het.⁶⁹ Andersyds was die tydperk op Mauritius vir die byna 28-jarige Pretorius waarskynlik 'n harde, maar goeie skoling nie net vir sy volgende taak en opdrag as assistent in die Kaap se "secretarij" nie, maar die ondervinding het hom goed te pas gekom vir sy rol as vryburger en landsburger wat sitting in bestuursliggame gehad het. Dit het van hom 'n gesiene persoon en leierfiguur in die Kaapse samelewing gemaak.⁷⁰ Die verdere verhaal van Johannes Pretorius se lewe aan die Kaap word later volledig weergegee.

Wat die lewensloop van sommige van die ander persoonlikhede gedurende Johannes Pretorius se verblyf van 1666 tot 1669 op Mauritius betref, is die volgende inligting bekend.

"Vaendrig" Dirck Jansz Smient wat oorspronklik van Groningen afkomstig was, is in die Kaap met Annatje Jansz, getroud. Met sy terugkeer van Mauritius in 1669 was hy reeds 13 jaar lank in diens van die V.O.C., en in 1666 die jongste "vaendrig" aan die Kaap. Na sy opperhoofskap op Mauritius in 1670 het hy vryburger geword.⁷¹ Die paai van bekendes het weer gekruis toe hy in September 1674 sy eiendom in die Kaapse Vallei aan Johannes Pretorius wat in dieselfde jaar, 1674, vryburger geword het, verkoop het.⁷² Hierna het hy weer voltyds in diens van die Kompanjie getree en is hy in 1676 tot kaptein en bevelvoerder van die Kaapse troepe bevorder. Hy het ook terwyl hy in 1676 sekunde was, as kommandeur aan die Kaap waargeneem. Teen 1680 het hy na Nederland teruggekeer, waarna geen verdere inligting oor hom bekend is nie.⁷³

Die veelsydige Georgius Frederickus Wreede het 'n tragiese einde op Mauritius gehad. Wreede, wat by Grand Port in 1665 die bouwerk van 'n nuwe fort op Mauritius gelei het, wou in 1672 'n besoek aan die naburige eiland Ile Plate, bring. Weens 'n oormaat drank het hy 'n oordeelsfout begaan toe hy besluit het om tydens 'n storm na die eiland te probeer vaar. Hy het verdrink.⁷⁴

Oor die latere loopbaan van die boekhouer, Jacob Granaet, en waarnemende opperhoof, Jan van Laer, is niks bekend nie. Laastens verdien sommige van die plekname wat in die verslae van Jacob Granaet (1666), Jan van Laer (1668), Wreede en Johannes Pretorius (1669) genoem word, verduideliking en ophelderling.⁷⁵

- *Die Limoenbogaerd* (lemoentuin) was op die plek van die huidige landgoed Ferney
- *Die Klappus of Kokoseilande* is waarskynlik die eiland wat geleë is in die omgewing van die huidige Blou Baai (Blue Bay), of Hot Brocus wat verder langs die kus geleë is. Die kaart is nie duidelik hieroor nie.
- *Die Vuyle Bogt* (Vile Bay) word nou die Poste de Flacq genoem
- *De Engelsche Reede* (English Bay) blyk die huidige Tombeaubaaï te wees, altans volgens die verslae van Granaet en Van Laer.

69. V.C. Reeks en Monsterrolle Vol: 39 No 2, 14.3.1670, p. 120.

70. G.C. de Wet: *Die Vryliede en Vryswartes in die Kaapse Nedersetting 1657–1707*, pp. 188 en 189

71. A.J. Böeseke (red.): *Memoriën en Instructiën I 1657–1699*, p. 138 Verwysing 1.

72. C.T.D. (Transporten en Schepen Kennissen van April 1673 tot September 1674), Vol 6: T139 1.9.1674, pp. 174–177.

73. P.J. Barnwell: *Visits and Despatches* (Mauritius 1598–1948), Port Louis 1948, pp. 34 en 35.

74. P.J. Barnwell and A. Toussaint: *A short history of Mauritius*, London 1949, pp. 17–19.

75. P.J. Barnwell: *Visits and Despatches* (Mauritius 1598–1948), Port Louis 1948, p. 37.

- *De Pieter Both* in Van Laer se verslag is vandag die Morne Brabant.
- *Cronenburgh Eijland* naby die mond van die "Grand River South East", is die huidige Ile aux Cerfs (Takbokeiland).
- *Die Fort* verskyn op die kaarte as Fort Frederick Hendrik en was naby die huidige Vieux Grand Port.

My opregte dank aan Prof. F.A. van Jaarsveld en Dr. A.J. Böeseken vir die advies by die aanbieding en redigering van die artikel.